

Bosnyák Henrietta¹

Az iráni nagyhatalmi politika és hírszerzés: Teherán térnyerése Irakban 2003 óta

*Iran's Great Power Politics and Intelligence:
The Rising Influence of Tehran in Iraq since 2003*

Az 1979-es iráni forradalom és az 1980-as évek iraki–iráni háborúja óta Irán igyekezett saját érdekei szerint alakítani Irak politikáját. 2003 óta Irán befolyása Irakban a síita milíciák támogatásán keresztül tovább erősödött, az Iszlám Állam felemelkedésével és az iraki kormányerők területvesztésével pedig az Iránhoz hű síita milíciák tovább terjeszkedtek. Az iráni Iszlám Forradalmi Gárdahadtest kulcsszerepet játszik a befolyási övezetek kialakításában. Az Iszlám Köztársaság regionális hatalmi törekvése civilizációs, illetve síita ideológiai alapon nyugszik a *velajat-e faqih* modellen keresztül, célja az iszlám forradalom exportja. Irán eszközei befolyásának kiterjesztésére tehát színesek: széles körű *soft power*, kulturális diplomácia, katonai erő. Mégis, a köztük lévő összetartó erő leginkább ideológián alapszik.

Kulcsszavak: Irak, Irán, titkosszolgálat, iszlám, Iszlám Állam

*Since the Iranian revolution and the Iran-Iraq war, Iran has tried to shape the politics of Iraq according to its own interests. Since the American intervention in 2003, Iran's influence in Iraq has continued to strengthen through the support of the Shia militias, and with the rise of the Islamic State and the loss of territory by Iraqi government forces, the Shia militias loyal to Iran have continued to expand. Iran's Islamic Revolutionary Guard Corps plays a key role in establishing spheres of influence. The Islamic Republic's regional power aspiration rests on a civilizational and Shiite ideological basis through the *velayat-e faqih* (to export the Islamic revolution). Iran's tools for expanding its influence are therefore diverse – extensive *soft power*, cultural diplomacy, military force. Yet, the cohesive force between them is mostly based on ideology.*

Keywords: Iraq, Iran, Secret Service, Islam, Islamic State

¹ Doktori hallgató, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, e-mail: henrietta.bosnyak@gmail.com

„Fontos képességekkel rendelkezünk az országon kívül is. Vannak támogatóink, stratégiai mélységünk mind a régióban, mind az országban. Egyesek az iszlám, mások a nyelv, megint mások a síita iszlám miatt támogatnak bennünket. Mindannyian az ország stratégiai mélységét alkotják.”

Ali Khamenei ajatollah, iráni legfőbb vezető, 2014²

Előszó

A nemzetbiztonsági szolgálatok feladatrendszerüket, rendeltetésüket, szervezeteiket tekintve ugyan jelentősen eltérhetnek egymástól, mégis legmeghatározóbb feladatuknak egységesen államaik biztonságának garantálását tekintjük, amelynek szerves része a külföldi ellenérdekelt szolgálatok tevékenységével szembeni fellépés. A nemzetbiztonsági szolgálatok nélkülözhetetlen kormányzati szervek az államok fennmaradása, sikeres működése érdekében. Ezen szolgálatok biztosítják az állami, politikai és a katonai felsővezetés számára a döntéshozási folyamathoz szükséges elemző-értékelő munka során feldolgozott információkat. Az információszolgáltatás mellett joguk van erőszak alkalmazására, valamint külföldi célországban jogszabályellenes tevékenység folytatására.³ Alapos vizsgálatot igényel, hogy Irán hogyan alakította ki és tartotta fenn befolyását (főként nem állami szereplők felett) a Közel-Keleten, és hogy a gyakorlatban mit jelent ez a befolyás. Az Iszlám Forradalmi Gárdahadtest (IRGC⁴) Hírszerző Ügynöksége⁵ az Iráni Iszlám Köztársaság jelentős hírszerző apparátusává vált, amely az 1984-ben létrehozott Hírszerzési és Biztonsági Minisztérium (MOIS⁶) mellett működik, a legfőbb vezetőnek és a köztársasági elnöknek felel. Az iráni hírszerzési műveletek megvitatása során az elemzők általában az Iszlám Forradalmi Gárdahadtest testületére összpontosítanak. Azonban az iráni rezsim kiemelkedő jellemzője a szervezeti kettősség, amely ezen a területen is megjelenik – a rezsim elsődleges hírszerző szerve a Hírszerzési és Biztonsági Minisztérium. A Hírszerzési Minisztérium és a Forradalmi Gárdahadtest Hírszerző Ügynöksége hatóságainak átfedése folyamatos nézeteltéréseket és presztízsversenyt eredményez. Az Iráni Iszlám Köztársaság fegyveres erői, a reguláris hadsereg és a Forradalmi Gárdahadtest (Irán legfontosabb támadó és védekező szereplője) felelnek az iszlám forradalom fenntartásáért, hiszen a forradalom ideológiai alapjának fenntartása nélkül a jelenlegi berendezkedés állammodelljét, nemzetbiztonságát, belső rendjét sem lenne lehetőség érvényesíteni.

² IISS 2019: Introduction. Az idézet a szerző fordítása.

³ BÉRES 2018: 7-9.

⁴ Islamic Revolutionary Guard Corps (Sepah-e Pasdaran-e Enqelab-e Eslami).

⁵ Szazman-e Ettela'at-e Sepah-e Pasdaran.

⁶ Ministry of Intelligence and Security (Vezarat-e Ettela'at).

Az iráni szolgálatok áttekintése

Az Iráni Iszlám Köztársaság biztonsági berendezkedése a forradalmi és hagyományos állami biztonsági-védelmi struktúrákat ötvözi. A biztonsági berendezkedés legfőbb célja *velájt-e faqih*⁷ és az iszlám forradalom fenntartása, vívmányainak védelmezése.⁸

Khomeini ajatollah hatalomátvételét követően, a sah titkosrendőrségét feloszlattva, a biztonsági erők hiányában kialakult vákuumhelyzetet rövidesen rendezni kellett. Azon elképzelés mentén, amely szerint a forradalom győzelmével annak megóvásának érdekében fegyveres erőt kell létrehozni, a Forradalmi Gárda alapításakor egy eszményi muszlim katonai erő megteremtésére törekedtek.⁹ Így amikor a gárda létrejött a Khomeini ajatollahot támogató különféle fegyveres milíciák összevonásával,¹⁰ és az Iszlám Köztársaság hivatalos szervévé és vezető katonai erejévé vált, megtartotta az államhatalmi rendszeren kívüli ellenállási mozgalom látszatát is. Más ellenállási szervezetekkel ellentétben ezt nem úgy alakították ki, hogy a rendszerrel szemben álljon, sokkal inkább úgy, hogy ellenezze a rendszer ellenzékét. Ellenállása tehát állandó létállapotnak tekinthető, s az eszményi muszlim társadalom létrehozásának, illetve fenntartásának elválaszthatatlan eleme.¹¹ Az így létrejött Forradalmi Gárdahadtest az Iráni Iszlám Köztársaság legerősebb biztonsági és katonai szervezetévé vált, amely az iráni állam és társadalom valamennyi szférájára jelentős befolyást gyakorol. Khomeini tehát a hagyományos hadsereggel párhuzamos új fegyveres erőt hozott létre, és ez olyan kettős biztonsági rendszert (szervezeti kettősség) eredményezett, amelyet a fegyveres erők vallási kontrollja tett egyedivé (a reguláris hadsereg mellett egyfajta ideologikus fegyveres erőként működik a Forradalmi Gárdahadtest).¹² A gárda már a kezdetektől fogva fontos szerepet kapott a hírszerzésben.

Az iráni hatalmi rendszer számos összetevőt foglal magában, amelyeknek átfedő feladataik vannak. Ez az intézményi redundancia az iráni rezsim kiemelkedő jellemzője, amely lehetővé teszi a legfőbb vezetőnek (aki a legmagasabb hatalommal rendelkezik), hogy ösztönözze a versenyt az átfedésben dolgozó hatóságok között, megakadályozva ezzel a hatalom koncentrációját bármelyikben, továbbá folyamatosan ellenőrízve munkájukat.¹³ Irán hírszerző apparátusában ennek megfelelően szintén hatalmi harcok zajlanak, különösen a Forradalmi Gárdahadtest Hírszerző Szervezete, amely a legfőbb vezetőnek, Ali Khameneinek felel, és a Hírszerzési Minisztérium között,

⁷ A Homeini ajatollah által kidolgozott elmélet és az iszlám kormányzás alaptétele, azaz a vallástudós abszolút uralma.

⁸ N. RÓZSA 2020: 30.

⁹ OSTOVAR 2016: 48.

¹⁰ N. RÓZSA 2020: 31.

¹¹ OSTOVAR 2016: 130.

¹² A megkettőzött fegyveres erők gondolata az iráni történelemben gyökerezik: „A Szászánidáktól kezdve a Szafavidákon át a Qádzsárokig szinte minden dinasztia igyekezett egymással versengő hadseregeket létrehozni, hogy így előzze meg a központi autoritással szembeni kihívások-fenyegetések megerősödését. A hagyományokat folytatva az Iszlám Köztársaság is kettős felépítésű hadsereget hozott létre.” N. RÓZSA 2020: 30.

¹³ ZIMMT 2020: 5.

amely közvetlen a köztársasági elnöknek felel – habár miniszterét az elnök választja, a kinevezés a legfőbb vezető jóváhagyásához kötött.¹⁴

Az iráni katonai erők ma az Iráni Iszlám Köztársaság reguláris erői (Artesh¹⁵) és a paramilitáris erőként létrejött Iszlám Forradalmi Gárdahadtest (IRGC/Sepah¹⁶) között oszlanak meg.¹⁷ A gárda öt haderőnemből áll: a szárazföldi erőkéből, a haditengerészetből, a légierőből, a Baszídzs Milíciából¹⁸ és a Qudsz¹⁹ Erőkből,²⁰ valamint a főparancsnokságától függetlenül működik az elhárító és hírszerző szolgálata.²¹

A Forradalmi Gárdahadtest Hírszerző Ügynökségét jelenlegi formájában 2009-ben hozták létre, és az elmúlt évtizedben az Iszlám Köztársaság jelentős hírszerző szervezetévé vált, folyamatosan növelve befolyását és tekintélyét. A Hírszerzési és Biztonsági Minisztérium az iráni belügyminisztérium alá tartozó bűnüldöző erő, amely a köztársasági elnöknek számol be. A gárda, amely a legfőbb vezető alá tartozik, megosztja a bűnüldözés és a rend fenntartásának felelősségét.²² Iránban a legfelső vezető a fegyveres erők parancsnoka, valamint a törvényhozó, bírói, végrehajtó hatalom is az ő alárendeltségébe tartozik. Az iráni hírszerző szervezetek szintén az ország legfelső vezetőjének közvetlen irányítása és ellenőrzése alatt állnak. Habár a szolgálatok vezetőit az államfő nevezi ki, kinevezésükhöz szükséges a legfelső vezető beleegyezése.

Habár mind a reguláris haderő, mind a Forradalmi Gárdahadtest rendelkezik önálló hírszerző képességekkel, a katonai hírszerzés irányítása a minisztérium feladata.²³ Iránban az információk begyűjtéséért és az állampolgárok megfigyeléséért a Hírszerzési és Biztonsági Minisztérium felelős. A fegyveres erökhöz hasonlóan a hírszerzés tekintetében is érvényesül a kettősség.²⁴ A minisztériumot 1983-ban hozták létre, az akkori hírszerző egységek megszilárdítása céljából, egyfajta „központi titkosszolgálatként”.²⁵ 1989-ben a teljes titkosszolgálati közösség koordinálásáért lett felelős, amelyet 16 titkosszolgálati és kémelhárító szervezet alkot. Névleg a köztársasági elnök irányítása alatt áll, de az ügynökséget felügyelő minisztert a legfőbb vezető jóváhagyásával kell kiválasztani. A minisztérium elsősorban az egyetemi hallgatók körében toboroz, 1984-ben saját egyetemet hozott létre biztonsági ügynökök és elemzők képzésére. A szigorú kiválasztási folyamat vallási és ideológiai minősítéseken alapul.²⁶ A minisztérium széles körű stratégiai megfigyelést végez, feladata (legfőképpen belbiztonsági jellegű) az állambiztonság elleni tevékenységek megghiúsítása lett (rendszerint fenyegető akciók, például: államcsíny, kémkedés, szabotázs, zavargás²⁷).

¹⁴ ZIMMT 2020: 6.

¹⁵ Islamic Republic of Iran Army (*Artesh-e Jomhuri-ye Eslami-ye Iran*).

¹⁶ Islamic Revolutionary Guard Corps (*Sepah-e Pasdaran-e Enghelab-e Eslami*).

¹⁷ Lásd: www.cia.gov/the-world-factbook/countries/iran/

¹⁸ Egyfajta segédrendőrség/népi hadsereg. Funkciója a belbiztonság fenntartása: erkölcsrendészeti, rendfenntartási funkció.

¹⁹ Jelentése: Jeruzsálem/szent/szentély.

²⁰ Különleges egység a forradalom exportálásáért.

²¹ N. RÓZSA 2020: 33.

²² Lásd: www.cia.gov/the-world-factbook/countries/iran/

²³ BÉRES 2018: 88.

²⁴ N. RÓZSA 2020: 34.

²⁵ N. RÓZSA 2020: 34.

²⁶ GOLKAR 2021.

²⁷ N. RÓZSA 35.

A minisztérium törvényeken felüli szervezetként működik: koordinálja a többi hírszerző szolgálat tevékenységét, ellenőrzi a külföldön végrehajtott operatív műveleteket, felel az országon belüli és kívüli ügynöki hírszerzésért. Széles körű informátorrendszerrel, illetve külföldre telepített ügynökök hálózatával rendelkezik. Az ügynökök által végzett információgyűjtés mellett rádióelektronikai felderítést folytat. Feladatai közé tartozik az országon belüli elhárító munka, a teljes körű médiakontroll, valamint pszichológiai hadviselés (PSYOPS).²⁸

Megalakulása után a gárda hírszerző egysége erőforrásainak nagy része az új minisztériumhoz került, maga az egység pedig hadműveleti-taktikai jellegűvé vált. Elsősorban a háborús erőfeszítéseket támogató katonai hírszerzésre összpontosított,²⁹ azonban a háború³⁰ után, 1988-tól újra részt vett a nem katonai vonatkozású biztonsági és hírszerzési missziókban is.³¹ A hírszerző egység pozíciójának javítását és küldetésének kiterjesztését (az Irán politikai rendszerében és gazdaságában jelenleg jelentős szerepet játszó) a Forradalmi Gárdahadtest befolyásának növekedésére irányuló általános tendencia részének kell tekinteni. 2007-ben a gárda (akkori) parancsnoka fontos lépést jelentett be a szervezet politikai szerepvállalásának növelése terén: hangsúlyozta, hogy a gárda nem egydimenziós katonai testület, célja a forradalom és a vele szembeni vívmányok megőrzése. Az alakulatot nem „tisztán katonai”, hanem „politikai és ideológiai” szervezetként határozta meg.³² 2009-ben a hírszerzési részleget a gárda hírszerző ügynökségévé minősítették, miután egyesítették a szervezeten belül számos más hírszerző egységgel – így létrehozva a Forradalmi Gárdahadtest egységes Hírszerző Ügynökségét. Ez hivatalosan együttműködik a minisztériummal, ám a legfőbb vezetőt és az iráni vezetést nagyobb képességgel ruházta fel a megfigyelés eszközeit illetően, amely nincsen alárendelve a kormánynak,³³ így nagy önállósággal és széles mozgástérrel rendelkezik (nemcsak a polgárok megfigyelésében, a nemzetközi információ gyűjtésében és a külföldi szervezetekkel való kapcsolattartásban vesz részt, hanem felelős a rendőrség belső ellenőrzéséért is).³⁴

2019-ben a gárda parancsnoka kijelentette, hogy Irán totális titkosszolgálati háborút vív az Egyesült Államokkal és „a forradalom és az iszlám köztársaság ellenségeinek frontjával”. Ez a totális háború magában foglalja a pszichológiai hadviselést, a kiberműveleteket, a katonai akciókat és a diplomáciát.³⁵ A Forradalmi Gárda Hírszerző Ügynökségének központi feladatai a következők: terrortámadások és a politikai felforgatás megghiúsítása, aktív részvétel a tiltakozások és zavargások leverésében, a „nyugati kulturális behatolás” és az erkölcsértékek elleni küzdelem, a virtuális szférában történő megfigyelés és végrehajtás, az elhárítás, továbbá az etnikai szeparatizmus és a „vallási devianciák”, a súlyos bűncselekmények és a csempészet megelőzése, valamint a gazdasági korrupció elleni küzdelem. Az elmúlt években további küldetéseket is rendeltek a szervezethez, amelyek korábban a minisztérium kizárólagos hatáskörébe

²⁸ BÉRES 2018: 88.

²⁹ ZIMMT 2020: 9.

³⁰ Iraki–iráni háború (1980–1988). A Gárda iraki–iráni háborúban professzionális hadsereggé szerveződött.

³¹ ZIMMT 2020: 9.

³² ZIMMT 2020: 12.

³³ ZIMMT 2020: 9.

³⁴ N. RÓZSA 2020: 35.

³⁵ ZIMMT 2020: 10.

tartoztak, mint például a rezsim ellenfeleinek elfogása külföldön, turisták és kettős állampolgárságú irániak letartóztatása a nyugati országokkal kötött fogolycsereügyletek céljából vagy különféle gazdasági érdekek érvényesítésére. Ezen túlmenően a szervezet részvétele a rendszerellenzők és a kritikusok hazai elnyomásával is kibővült.³⁶ A Gárda Hírszerző Ügynökségére háruló új feladatkörök azt eredményezték, hogy az erőforrásokért és a presztízsért folyó rivalizálás és versengés fennmaradt, részben tovább súlyosbodott. A Gárda Hírszerző Szervezete tevékenységeinek kiterjesztése átfedést és valamilyen versenyt eredményez a Gárda Qudsz Erőivel³⁷ is. Ez ugyanis szintén rendelkezik egy hírszerző egységgel, amelyet a műveleteihez és küldetései végrehajtásához szükséges hírszerzési adatok gyűjtésére használnak. Az al-Qudsz különleges erők a Gárdahadtest elitegysége, amelynek a minisztérium teljes körű támogatást biztosít, koordinálja együttműködését a különböző belföldi és külföldi szervezetekkel (Irán-barát szélsőséges csoportok, például: Hezbollah). Külföldi operatív feladatokat hajt végre, az ügynöki hírszerzés mellett közreműködik Irán-barát csoportok kiképzésében, támogatásában.³⁸ Szintén a gárda részeként működik a Baszídzs Milícia, azaz az Elnyomottak Mobilizációs Erői. Az egység a gárda alá tartozó önkéntes félkatonai csoport, amely országszerte rendelkezik helyi szervezetekkel, időnként bűnüldözési segédegységként működik, és népmozgósító hadsereggént is ismert.³⁹ Rendfenntartói szerepköre miatt egyik fő tevékenysége a járőrözés, így a hírszerző szervezettel együttműködve többek közt az információgyűjtésben játszik fontos szerepet.⁴⁰ A minisztérium az iszlám köztársaság legnagyobb, de nem egyetlen felderítő ügynöksége – számos szervezet folytat még megfigyelési tevékenységet, így a Qudsz Erőknek és a Baszídzs Milíciának is van saját felderítő hivatala.⁴¹

A Hírszerzési és Biztonsági Minisztérium, az Iszlám Forradalmi Gárdahadtest (IRGC), valamint a hozzá tartozó al-Qudsz különleges erők is rendelkeznek tehát hírszerző képességekkel. A rendőrség mellett a szintén a Gárdahadtest részét képező Baszídzs Milícia ugyancsak fel van ruházva felderítő, hírszerző és elhárító képességekkel.⁴²

³⁶ GOLKAR 2021.

³⁷ Az IRGC forradalmi mozgalmak támogatására irányuló, az ország területén kívüli küldetése az alárendelt elemére, a Qudsz Force-ra (Jeruzsálemi Erők vagy Niru-ye Qudsz) támaszkodik, egy nem konvencionális haderőre, amelyet az iráni–iraki háború első éveiben hoztak létre hírszerzési és különleges erők egységeiből. Felhatalmazást kapott arra, hogy területen kívüli, alacsony intenzitású konfliktusokban vegyen részt az „elnyomott” muszlimok támogatására. A Qudsz Force küldetése Irán területén kívüli, hogy segítse az iszlám mozgalmakat, terjessze az iszlám forradalmat, valamint erősítse a szenvedő emberek ellenállását és kitartását szerte a világon, és segítsen azoknak, akiknek arra van szükségük, olyan országokban, mint Libanon, Szíria és Irak. Kezdeti éveit az iraki konfliktus és a libanoni Hezbollahnal való együttműködés töltötte ki. A Qudsz haderő parancsnoka, Kászem Szolejmáni 2020 januárjában az Egyesült Államok által elkövetett merényletben vesztette életét Irakban.

³⁸ BÉRES 2018: 89.

³⁹ Lásd: www.cia.gov/the-world-factbook/countries/iran/

⁴⁰ ZIMMT 2020: 20.

⁴¹ N. RÓZSA 2020: 35.

⁴² BÉRES 2018: 88.

Irán mint „proxy” a Közel-Kelet konfliktusaiban

Az iráni külpolitikai gondolkodásban meghatározó szerepet játszik Irán kivételességének tudata.⁴³ Az Iszlám Köztársaság regionális hatalmi törekvése civilizációs, illetve síita ideológiai alapon nyugszik a *velájat-e faqih* modellen keresztül, célja az iszlám forradalom exportja.

Irán nem állami szereplőkkel kialakított kapcsolatai nagyon eltérők. Mind-egyiknek van ideológiai, stratégiai, politikai és anyagi dimenziója, néhányuk szerves és strukturált – mások opportunisták. A hagyományos definíciók szerint a „proxy” az a relatíve gyengébb nem állami szereplő, amely egy nagyhatalomtól függ annak hatalmában és relevanciájában, fogadja és végrehajtja „pártfogója” preferenciáit. A „proxy” kifejezés azonban nem írja le pontosan, hogy Irán milyen sokféle kapcsolatot ápol partnereivel. Mivel az ország képessége erősen katonai, Libanonban, Szíriában, Irakban és Jemenben egy-egy katonai konfliktus által, valamely főszereplő támogatásával lépett be: állami, illetve szövetséges nem állami fegyveres csoportok által Irakban és Szíriában, egy külön entitás (Hezbollah) által Libanonban, valamint az ellenzék (húszik) által Jemenben.⁴⁴

Irán eszközei befolyásának kiterjesztésére tehát színesek: széles körű *soft power*, kulturális diplomácia, katonai erő. Mégis, a köztük lévő összetartó erő leginkább ideológián alapszik. Napjainkban a síiták a muszlim népesség 10-15%-át alkotják, ennek körülbelül a fele Iránban él. Ami a *šía* kialakulását illeti, alapvetően politikai pártként jött létre, a Mohamed próféta utódlása során a legfőbb vezető megválasztása körül kialakult nézeteltérések, Ali imám vezetői jogának vitatottsága és háttérbe szorítása kapcsán. A mozgalom aztán Husszein imám mártírhalálával vallási arculatot vett. Ez az esemény ültette bele az emberek szívébe azokat a nézeteket, amelyek a mai napig meghatározzák a síita iszlámot. A síita közösségen belül a tizenkettes irányzat rendelkezik a legtöbb követővel, s a mártírológia szempontjából is ez a meghatározó közösség. Története a hívek számára inspiráló, hatékonyan alkalmazható a szociális és politikai változások eléréséhez. Iránban a síita mártírológia a sah ellen történt lázadás jelképe volt, 1979-ben a gyászszertartásokból tüntetések lettek, a tüntetések pedig az iráni iszlám forradalomhoz vezettek. Ebből is látható, hogy a síita mártírológia nemcsak vallási, ideológiai szempontból értelmezhető közösségalkotó erőként, de politikai és szociális célokra is felhasználható. Az 1979-es forradalom óta Irán legfőbb vezetői olyan külpolitikát folytatnak, amelyben az ország a világ síita muszlimjainak önjelölt vezetőjeként lép fel. A síita iszlám védelmében tett regionális beavatkozás bizonyítja elkötelezettségét amellelt, hogy jelentős erőforrásokat fordítson erre a célra. Teherán szerepvállalása a szunnita uralta Közel-Keleten a térség síitáinak aktívabb jelenlétét is célozza.⁴⁵

Kászem Szolejmáni, aki az 1980-as években az iráni–iraki háborúban kezdte pályafutását, majd 1998-ban emelkedett az al-Qudsz különleges erők, azaz az Iráni Forradalmi Gárdahadtest tengerentúli ágának parancsnokává. Miután 2003-ban

⁴³ N. RÓZSA 2020: 36.

⁴⁴ IISS 2019: Chapter I.

⁴⁵ IISS 2019: Chapter I.

az Egyesült Államok vezette iraki invázió megdöntötte Szaddám Huszein szunnita uralmát, és hatalomra juttatta az iraki síita többséget, az al-Qudsz egység a proxy milíciák nagy csoportját állította fel, hogy általuk harcoljon az Egyesült Államok megszállása ellen. A Hezbollah síita félkatonai erő libanoni mintájára építették fel az iraki ellenállást. Amikor Szíria 2011-ben háborúba sodródott, Szolejmáni mozgósította a Hezbollahot és az iraki síita milíciákat, hogy megmentsék Bassár el-Aszad elnököt. Ez lehetővé tette Iránnak, hogy a félkatonai proxykat egy síita hatalmi tengelyben kapcsolja össze Irakon és Szírián keresztül a Földközi-tengerig, ellensúlyozva a térségben lévő amerikai szövetségeseket, például Izraelt, Szaúd-Arábiát és Egyiptomot. Szolejmáni, a paramilitáris stratégia megalkotója regionális legendává és népszerű ikonná vált Iránban, főleg miután erői az Iszlám Állam elleni harc élére álltak Szíriában és Irakban.⁴⁶

Árnyékháború Irakban

2003. március 19-én Bagdadban megkezdődött az amerikai beavatkozás. Az Egyesült Államok vezette nemzetközi koalíció három héten belül elfoglalta az iraki fővárost, és gyakorlatilag véget vetett annak a rezsimnek, amelyet Irán nem tudott legyőzni a nyolc évig tartó, irániak generációját felemésztő és Irán gazdaságát megbénító iráni–iraki háború során.⁴⁷ Az ország hónapokon belül végrehajtotta az agresszív hibrid háborús stratégia kezdeti szakaszait, aminek célja az Egyesült Államok iraki célkitűzéseinek megghiúsítása volt, miközben megpróbálta átformálni Irak politikai dinamikáját a saját javára. Elkerülte a közvetlen konfrontációt a hatalmas ellenfelekkel, 2011-re pedig erői és politikai szövetségesei beépültek Irakban, és Teherán ottani befolyását a nemzetközi közösség elismerte.⁴⁸

Teherán a Badr hadtestet (Badr Corps, később Badr szervezet), egy iráni székelyű iraki emigráns haderőt helyezett el iraki határánál. Az 1982-ben megalakult iráni székelyű síita iszlám párt, a Badr hadtest először iraki síita hadifoglyokból, majd később azokból az iraki síitákból alakult, akik Iránba menekültek, hogy elkerüljék Szaddám Huszein üldözését. A brigádot az iráni hírszerzés és at-Tabataba'i⁴⁹ síita hitszónok hozta létre azzal a céllal, hogy harcoljon Szaddám Huszein rezsimje ellen az iráni–iraki háború alatt. 2003-ra a – teljes mértékben Irántól függő – csoport egy viszonylag jól képzett, ideológiailag szilárd és fegyvelmezett egységgé vált. Irakban Iránnal rokonszenvező síita csomópontokat hoztak létre, Irán utasítása szerint pedig politikai, katonai és társadalmi eszközökkel harcoltak az invázió utáni amerikai megszállás ellen azzal a céllal, hogy visszaszorítsák az Egyesült Államok befolyását.⁵⁰

Irán kiváltságos hozzáférést élvez Irak politikai rendszeréhez és gazdaságához, míg az Egyesült Államok egyre kisebb szereplővé válik az országban. Az irakiak azonban továbbra is megosztottak – saját politikai elitjük nagy része Irán közeli szövetségese. Miközben az iráni tisztviselők segítettek az Iszlám Köztársasághoz ideológiailag kötődő

⁴⁶ NAKHOUL 2020.

⁴⁷ IISS 2019: Chapter I.

⁴⁸ IISS 2019: Chapter I.

⁴⁹ Homeini ajatollah kortársa volt, támogatta a síita ellenállást Szaddám Huszeinnel szemben.

⁵⁰ IISS 2019: Chapter I.

iraki biztonsági erők kiképzésében és megszervezésében, az iráni tisztviselők rendszeresen részt vettek iraki politikusok előmozdításában az iraki kormányban, hogy megvédjék Irán gazdasági és politikai helyzetét, érdekeit. A háború (2003) Irán számára nyújtott haszna nem kizárólag politikai vagy biztonsági alapú: Irak a síita iszlám számos szent helyének ad otthont, amelyek megnyíltak az iráni turizmus és befolyás előtt. Az amerikai invázió által hagyott „légüres” térben Irán messzemenő politikai, biztonsági, sőt kulturális befolyásra tett szert az iraki társadalomban. Az irakiak maguk is sokat szenvedtek a háborútól – milliók haltak meg, sebesültek meg vagy menekültek el az invázió és az azt követő polgári konfliktus következtében. Az Iszlám Állam iszlamista szélsőséges csoport megjelenése, valamint számos fegyveres milícia tevékenysége is az iraki invázió utáni káosz eredménye volt.⁵¹ 2011-re Irán jelentős befolyást gyakorolt Bagdad politikai, biztonsági szerkezetére és az iraki médiára. A Qudsz Erők biztosították, hogy elegendő pénzeszközzel, fegyverrel és politikai befolyással rendelkezzenek a sikerhez. 2014-ben az egész térségnek jelentős kihívást jelentett az Iszlám Állam felemelkedése. A milíciák kezdeti sikerei arra kényszerítették Kászem Szolejmánit, hogy jelentősebb szerepet játsszon a harcban, valamint hogy megakadályozza Irak összeomlását és az Iszlám Állam térnyerését Irán nyugati határán. Irán számos tanácsadót adott át az iraki kormánynak, jelentős mennyiségű fegyvert szállított a kurdoknak, és visszahívta Szíriából a síita milíciákat, hogy szembeszálljanak az Iszlám Állam erőivel. Légi támogatást nyújtott a kurd *pesmerga*⁵² erőknek, a Badr hadtest erőinek és az iraki különleges műveleti egységeknek.⁵³ Az Iszlám Államot az iraki kormány, az Egyesült Államok, Irán és a kurd *pesmergák* közötti hallgatóságos koalíció eredményeként szorították vissza, amely egyesült a terrorizmus elleni küzdelem és a megszerzett területei feletti ellenőrzés visszaszerzése érdekében. Ennek következtében Irán továbbra is a legerősebb külső szereplő Irakban, és a nyolcvanas évek háborúja óta vágyott célját 2003-tól egyre inkább eléri: hatalmat gyakorol Irakban, és igyekszik beépíteni a síita többségű területeket saját befolyási övezetébe.⁵⁴

Irán hatalmi szereplővé való felemelkedése Irakban sok tekintetben annak közvetlen következménye volt, hogy Washington semmiféle invázió utáni tervvel nem rendelkezett. A Szaddám Huszein bukását követő első évek kaotikusak voltak mind a biztonság, mind az alapvető szolgáltatások, például a víz és az elektromosság hiánya miatt.⁵⁵ Az elnök eltávolítása után az iraki fegyveres erők leszerelése és a korábbi kormányt szolgálók eltávolítása lett az elsődleges cél. Ez a közigazgatás és államvezetés megtisztítását jelentette mindenkitől, aki a Szaddám-rendszerben a Baasz Párt⁵⁶ tagja volt. Ez a „*Baaszmentesítés*” néven ismert folyamat a legtöbb szunnita férfit automatikusan háttérbe szorította. Ennek hatására szakképzett katonák, hivatalnokok

⁵¹ IISS 2019: Chapter I.

⁵² Iraki Kurdisztán hadserege (nem egységes).

⁵³ IISS 2019: Chapter I.

⁵⁴ HUSSAIN 2023.

⁵⁵ RISEN et al. 2019.

⁵⁶ A Baasz jelentése: feltámadás. Az Arab Szocialista Baasz Párt a nacionalizmus eszméjének nevében jött létre, célkitűzései az arab egység, illetve szabadság. Eszméjének középpontjában az antiimperializmus, pánarabizmus, arab szocializmus és nacionalizmus áll. 1963-ban az Arab Szocialista Baasz Párt puccsal ragadta meg a hatalmat Szíriában (Háfez al-Aszad és fia, Bassár al-Aszad), egy hónappal azután, hogy a párt – iraki regionális parancsnoksága – hatalomra került Irakban (Szaddám Huszein).

váltak munkanélkülivé, akik erőszakos felkeléseket generáltak, amelyek az Egyesült Államok szövetségeseinek tekintett síitákat vették célba. Az immáron feleslegessé vált, szaktudással rendelkező korábbi katonákat, közigazgatásban tapasztalatot szerzett embereket a szélsőséges, fegyveres szervezetek előszeretettel alkalmazták soraikban. A szunniták és síiták közötti felekezeti háborúk során a síita lakosság védelmezőként tekintett Iránra. Amikor az Iszlám Állam megszerezte az irányítást a területek és a városok felett, a síiták sebezhetősége és az, hogy az Egyesült Államok nem tudta megvédeni őket, elősegítette a Forradalmi Gárdahadtest és Kászem Solejmani erőfeszítéseit az Iránhoz hű síita milíciák toborzására és mozgósítására.⁵⁷

Az iraki milíciák Iszlám Állam elleni hatékonyságának fokozására tett erőfeszítéseinek részeként Irán 2014 júniusában határozottan szorgalmazta egy új, síita ernyőszervezet létrehozását. Az önálló identitású milícia, a Népi Mozgósítási Erők (PMF⁵⁸) kezdetben nagyrészt síita milíciákból állt. Bár a síiták egy része hűséges volt Ali al-Szisztáni⁵⁹ iraki nagy ajatollahhoz és Muqtada asz-Szadrhoz,⁶⁰ e milíciák többsége Irán befolyása alá került. Az iraki kormány 2016 decemberében törvényt fogadott el, amely beépítette őket az iraki fegyveres erőkbe, hogy nagyobb központi kormányzás alá helyezze őket.⁶¹ A komplex szervezet nagyrészt három fő csoportra oszlik, amelynek legmeghatározóbb részét Irán által támogatott milíciák alkotják. Ezek szoros kapcsolatot ápolnak Iránnal és annak biztonsági apparátusával, különösen az Iráni Forradalmi Gárdahadtesttel. Ezeket a milíciákat tartják a legaktívabbnak és legeredményesebbnek Irakban.

A milíciák közé főleg olyan befolyásos csoportok tartoznak, mint a Badr hadtest, az Asaib Ahl al-Haq,⁶² a Kataib Hezbollah⁶³ és a Saraya Talia al-Khorasan.⁶⁴ Más, a síita politikai pártokhoz kötődő, de Iránhoz nem kötődő milíciák, például Muqtada asz-Szadr populista síita hitszónok követői, továbbá Ali asz-Szisztáni nagy ajatollahhoz (Irak legfontosabb síita tekintélyéhez) fűződő kisebb csoportok alkotják, amelyek nem állnak kapcsolatban politikai pártokkal.⁶⁵ Az Irán által támogatott milíciák műveletei és bevetése Irakban több célt szolgálnak: a valós fenyegetések (például az Iszlám Állam) leküzdését, illetve Irán biztonsági céljainak teljesítését. Ezek a célkitűzések gyakran egybeestek az iraki államéival, és időnként átfedésben voltak az Egyesült Államok céljaival.

⁵⁷ RISEN et al. 2019.

⁵⁸ Popular Mobilisation Forces (al-Hashd al Shaabi).

⁵⁹ A síita muszlim vallási vezetők körében napjainkban a legmagasabb tisztséggel és befolyással az iraki Ali asz-Szisztáni rendelkezik, aki a transznacionális síita hálózat vezető személyisége. Szisztáni jelentős szerepet játszott Irak Szaddám Huszein után kibontakozó politikai fejleményeiben. Korábban már két alkalommal is jelölték Nobel-békedíjra, eddigi tevékenységével tágabb összefüggésében hozzájárult az arab világ demokratikus mozgalmához.

⁶⁰ Asz-Szadr iraki politikus, hitszónok. 2003-tól síita harcosokat vezetett az amerikai erők ellen az invázió után, kultuszszzerű követőtábort gyűjtött.

⁶¹ IISS 2019: Chapter I.

⁶² Az Asa'ib Ahl al-Haq egy radikális iraki síita politikai párt és aktív félkatonai csoport. Az AAH-t az iráni Quds Force finanszírozza, képezi ki, szereli fel és irányítja.

⁶³ A Kata'ib Hezbollah – vagy a Hezbollah zászlóaljok – egy radikális iraki síita félkatonai csoport, amely az Irán által támogatott Népi Mobilizációs Erők része.

⁶⁴ Saraya al-Khorasani egy 2013-ban alakult síita iszlamista milícia, amely többek közt részt vesz a szíriai polgárháborúban.

⁶⁵ EUAA 2021: 54.

Azáltal, hogy beágyazódnak az iraki állam kialakulóban lévő biztonsági struktúrájába, ezek a milíciák jelentős biztonsági és politikai előnyöket nyújtanak Iránnak a riválisok semlegesítésén túl. Ezek közé tartozik többek között egy területi folyosó létrehozása Irán és Libanon között, valamint annak biztosítása, hogy Irak területét ne lehessen felhasználni Irán szuverenitásának veszélyeztetésére.⁶⁶

Irán síita fegyveres csoportjainak támogatása Irakban több szakaszon ment keresztül, és még most is fejlődő jelenségnek kell tekinteni. A közel 40 évvel ezelőtti, a Baasz-korszakbeli Irakkal folytatott háborúban gyökerező kapcsolatokról Irán egy erős iráni és iraki tagokból álló csapatot hozott létre, amely kiterjedt tapasztalattal rendelkezik mind a titkos, mind a harctéri műveletekben. Irán iraki katonai bázisának nagy része az Egyesült Államokkal szembeni 2003 és 2011 közötti „ellenállásból” született. Irán iraki befolyása tovább fejlődött az Iszlám Állam elleni háború során. Ez a konfliktus egyedülálló lehetőséget kínált arra, hogy a keményvonalas, Irán-orientált milíciák eszközeit beolvassák az iraki államba. Ennek eredményeként az iraki állam lényegében az erőmonopólium birtoklására és az ebből eredő politikai hatalomra való képességének romlását finanszírozza, miközben aránytalanul nagy politikai súlyt ad a Népi Mobilizációs Erőknek (PMF) és alkotórészeinek.⁶⁷ Kászem Szolejmáni félkatonai stratégiájának sikerét a precíziós rakétákkal és drónokkal felfegyverzett milíciák biztosították, Irakban a PMF által vívott hatalmi harc fokozódott Irán és az Egyesült Államok között. Szulejmáni és az al-Qudsz erők kezdeményezésére a PMF egységei fokozták az amerikai csapatok elleni műveleteket Irakban. A Szolejmáni-gyilkossággal nem javult a helyzet Irakban – inkább egyesítette az egyébként törekeny iraki síita csoportokat.⁶⁸

2003 után 2016-ban az Iszlám Állam összeomlása Irakban ismét vákuumot teremtett, amelyet az iráni kötődésű milíciacsoportok biztonsági, társadalmi, politikai és gazdasági struktúrák építésével használtak ki. Az Iszlám Állam-ellenes kampány lezárása messze nem stabilizálja Irakot, hanem megteremti a jövőbeli konfliktusok és zűrzavar hátterét, amelyek regionális következményekkel járnak.

Az Egyesült Államok iraki rendszerváltásra irányuló lépésének kulcsfontosságú, nem szándékos következménye, hogy az ország Irán geopolitikai pályájára került. Teherán el tudta helyezni politikai „meghatalmazottjait” – nagyrészt az iraki síita többségi közösség elemei között – az Egyesült Államok által felépített új politikai rendszerben. Irán a síita milíciák mint kulcsfontosságú eszköz kiművelésére törekedett, amellyel a fenyegetést jelentő államot gyenge és kívánságainak alárendelt állammá alakíthatja át. Az iráni kötődésű iraki síita milíciák csak jóval azután, hogy 2011-ben elhagyták az Egyesült Államok az országot váltak láthatóvá. Az Iszlám Állam jelentős térnyerése Irakban további, Iránhoz kötődő iraki síita milíciák színre lépését vonta maga után. A Népi Mobilizációs Erők néven ismert síita milícia az Iszlám Állam kalifátusának iraki lebontásában játszott kritikus szerepe révén jelentős erővé vált. 2017-re az Iszlám Állam által birtokba vett területek felszabadításában való erőteljes részvétele következtében a síita milíciaszövetség Bagdaddal rivalizáló

⁶⁶ IISS 2019: Chapter IV.

⁶⁷ IISS 2019: Chapter IV.

⁶⁸ NAKHOUL 2020.

hatalmi központtá vált. Ezek a milíciák nemcsak példátlan módon átvették az irányítást az ország nagyrészt szunnita területein, hanem komoly kihívást jelentettek az iraki állam jogképessége⁶⁹ számára is.⁷⁰

Az elmúlt évek sikerei ellenére továbbra is kétségesek Irán milíciaépítési projektjének hosszú távú kilátásai Irakban. Hogy ezek a milíciák mennyire bizonyulnak destabilizálónak Irak és a régió számára, az számos tényezőtől függ. Az iraki síita milíciák vezetői az Irán iránti hűség spektrumát képviselik, viszont nincs világos elképzelésük arról, hogyan igazítsák az iráni iszlám forradalmi ideológiát az iraki körülményekhez. Valószínűtlen, hogy az iraki síiták többsége széles körben elfogadja a *velájat-e faqih* elvét, még akkor is, ha az elképzelést támogató milíciák tovább növelik befolyásukat Irak politikai berendezkedésében.⁷¹

Utószó

Jóval azelőtt, hogy Irán a 20. század közepén mint a Közel-Kelet egyik országa vált ismertté, a térséget majdnem két és fél évezreden keresztül a nyugati világ mint Perzsiát vagy Perzsa Birodalmat ismerte. A Közel-Kelet legtöbb országával ellentétben soha nem került közvetlen nagyhatalmi irányítás alá, a történelem során mindig meghatározó regionális nagyhatalmi tényező volt. Ehhez hozzájárult területi kiterjedése, nagyszámú lakossága, stratégiai helyzete, természeti erőforrásai és az erőteljes nemzeti önazonossága. Bár az ókor óta jelentős mértékben veszített erejéből és befolyásából, e tényezők révén lehetősége van arra, hogy visszaszerezze hajdani nagyhatalmi szerepét, amelyet jelenleg főképp a vallás által korlátozott államforma és annak mozgásteret akadályoz.

A 2003-as iraki háború kezdete óta Irán az iraki síiták védelmezőjének nevezi magát. Kászem Szolejmáni hatékonyan vetette be a hírszerzés eszközeit és a titkos katonai akciókat annak biztosítására, hogy a síita hatalom továbbra is felemelkedőben legyen. Irán válasza a regionális kihívásokra és lehetőségekre az iraki háború után támadó és védekező stratégiát egyaránt magában foglalt, amelyet az egyre ambiciózusabb célok, az erőforrások korlátozottsága és a váratlan helyzeti igények alakítottak. A konfliktusokban való közvetlen részvételének mértéke feletti szigorú önellenőrzés révén Teherán elkerülte a hagyományos hadviselés magas költségeit. Tartózkodott az erősebb szereplők elleni nyílt támadásoktól is, amelyek veszélyeztethették volna a rezsimet. A rengeteg jól ellátott regionális és nemzetközi ellenfél, valamint az elavult és szankciókkal sújtott fegyveres erők arra kényszerítették Teheránt, hogy olyan katonai doktrínát dolgozzon ki, amely elkerüli a közvetlen vagy kiterjedt konfliktust a felsőbbrendű hagyományos hatalmakkal. A doktrína mind a szovjet, mind az amerikai rendszerből, Irán forradalmi céljaiból, az 1981–1988-as iráni–iraki háború tapasztalataiból, valamint az 1991-es Sivatagi Vihar hadműveletben mutatott

⁶⁹ Katonai sikereik hatására népszerűségük egyre nőtt, vezetői megjelentek a politikai életben és a parlamentben. 2016-ban hivatalosan is az ország fegyveres erői közé sorolták a szervezetet, az általuk létrehozott koalíció, az Al-Fatah másodikként jutott a parlamentbe 2018-ban.

⁷⁰ New Lines Institute for Strategy and Policy 2021.

⁷¹ IISS 2019: Chapter IV.

Irak elleni amerikai teljesítményre vonatkozó megfigyelésekből merített. Irán doktrínája következetességének fontos tényezője a forradalmi vezetés hosszú élettartama. 1989 óta Ali Khamenei ajatollah legfőbb vezető Irán stratégiai helyzetének legfőbb őre, aki olyan magas rangú tisztekekkel látta el a biztonsági elemeket, akikben megbízik, osztják keményvonalas nézeteit (hasonlóképpen az iráni katonai vezetők gyakran hosszú éveik a pozíciójukban maradnak).

A történelem bebizonyította, hogy az iraki események fontos következményekkel járhatnak Irán stabilitására nézve. Irak továbbra is fenyegetést jelent az iráni nemzetbiztonságra, ezért Iránnak az a szándéka, hogy maga alakítsa Irak belpolitikáját és stratégiai orientációját. Irán 2003 óta eredményesen hatolt be az iraki síita lakosság közé, kihasználva hosszú közös határaikat, valamint kulturális, vallási és gazdasági kapcsolatait. Irán befolyása sokrétű, és magában foglalja a politikai és társadalmi szereplők széles spektrumának megszerzését.

Felhasznált irodalom

- BÉRES János (2018): *Külföldi nemzetbiztonsági szolgálatok*. Budapest: Zrínyi.
- EUAA (2021): *Country Guidance Iraq, 2021*. European Union Agency for Asylum. Online: <https://doi.org/10.2847/08247>
- GOLKAR, Saeid (2021): *Iran's Intelligence Organizations and Transnational Suppression*. The Washington Institute of Near East Policy. Online: www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/irans-intelligence-organizations-and-transnational-suppression
- HUSSAIN, Murtaza (2019) How Iran Won the U.S. War in Iraq. *The Intercept*, 2023. március 17. Online: <https://theintercept.com/2023/03/17/iraq-war-iran-cables>
- IISS (2019): *Iran's Networks of Influence in the Middle East*. The International Institute for Strategic Studies. Online: www.iiss.org/publications/strategic-dossiers/iran-dossier
- N. RÓZSA Erzsébet (2020): *Hagyomány és modernitás. Az iráni külpolitika kihívásai a 21. század elején*. Budapest: Nemzeti Közsolgálati Egyetem.
- NAKHOUL, Samia (2020): U.S. Killing of Iran's Second Most Powerful Man Risks Regional Conflagration. *Reuters*, 2020. január 3. Online: www.reuters.com/article/us-iraq-security-blast-soleimani-analysis-idCAKBN1Z21TJ
- New Lines Institute for Strategy and Policy (2021): *A Thousand Hezbollah's: Iraq's Emerging Militia State*. Online: <https://newlinesinstitute.org/wp-content/uploads/Shia-Militia-Briefing-Newlines-Institute-1.pdf>
- OSTOVAR, Afshon (2016): *Vanguard of the Imam*. Oxford: Oxford University Press. Online: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199387892.001.0001>
- RISEN, James – ARANGO, Tim – FASSIHI, Farnaz – HUSSAIN, Murtaza – BERGMAN, Ronen (2019): A Spy Complex Revealed. *The Intercept*, 2019. november 18. Online: <https://theintercept.com/2019/11/18/iran-iraq-spy-cables>
- ZIMMT, Raz (2020): *The Intelligence Organization of the IRGC: A Major Iranian Intelligence Apparatus*. The Meir Amit Intelligence and Terrorism Information Center. Online: www.terrorism-info.org.il/app/uploads/2020/11/E_269_20.pdf